

SINT-OEDENRODE – HOOFDPLAATS VAN PEELLAND

Enige jaren geleden verscheen bij het Rijksarchief in Noord-Brabant een gestencilde uitgave met de inventaris van het archief van het Kwartier van Peelland vanaf 1574 tot 1810, samengesteld door L.M.Th.J. Hustinx. (Inventarisatiereeks nr. 4, 's-Hertogenbosch 1970). In de inleiding staat op blz. 3 te lezen, dat Helmond de hoofdplaats was van Peelland. Op blz. 7 lezen we: „Aanvankelijk was de Oude Vrijheid St.-Oedenrode, als oude zetel van het graafschap Rode dat 15 dorpen omvatte, de hoofdplaats van Peelland. In de 17de eeuw werd de heerlijkheid Helmond – tevens de enige stad in het kwartier – het centrum van bestuur”. Hierbij wordt verwezen naar Jacob van Oudenhovens Nieuwe Beschrijvinge van de Meyerye van 's Hertogenbossche, uitg. 1670.

Bij een onderzoek van het oud-archief van Sint-Oedenrode is bovenstaande bewering, die algemeen verkondigd wordt, eens op haar waarde getest. Zonder in te gaan op de stelling dat het vroegere graafschap Rode uit 15 dorpjes bestaan zou hebben, beperken we ons hier uitsluitend tot de hoofdplaats van Peelland. De uitlating van Jacob van Oudenhoven in de tweede uitgave van zijn „Beschrijvinge” is blijkbaar een van de redenen geweest, getuige nog bovenstaande aanhaling, dat men Helmond als hoofdplaats van Peelland is gaan beschouwen. Het gebeurt wel meer, dat een mening die eens gelanceerd werd wat al te gemakkelijk wordt overgenomen, alleen maar steunend op het gezag van de schrijver. Dat zo iemand zich ook wel eens kan vergissen of iets beweerde dat hij niet verantwoord kon, daarmee wordt dan dikwijls geen rekening mee gehouden. In onze eigen dorpsgeschiedenis vonden we daarvan een typisch voorbeeld. Er heeft eens iemand beweerd, dat de kwartierschout Willem van Haren in zijn huis Henkenshage te Sint-Oedenrode zelfmoord gepleegd zou hebben. Dit verhaal is blijven leven en is zelfs van enige pikante bijzonderheden voorzien door „betrouwbare getuigenissen”. Het heeft zelfs het Biografisch Woordenboek gehaald. Achteraf blijkt echter uit officiële stukken, dat de man op 5 juli 1768 „seer subiet binnen Brussel is komen te overlijden” en daarna te Sint-Oedenrode werd begraven.

Zo zal ook wel niemand van degenen die beweren, dat Helmond de hoofdplaats van Peelland was, de archieven van Sint-Oedenrode daarop nagezocht hebben. Dat mogen we ook niet verwachten, maar het geeft ons wel het recht om deze bewering eens kritisch te bezien.

De eerste uitdrukkelijke vermeldingen van Sint-Oedenrode als „hoofdplaats van Peelland” vinden we bij de 17de eeuwse schrijvers. Het „caput Pelandiae illustre” van J.B. Gramaye (1610) wordt door Philips, baron van Leefdael, weergegeven als: „St. Oedenrode is een oude, groote, schoone vreyheydt, de hoofdplaetse van Peelant” (plm. 1640). Jacob van Oudenhoven zegt in zijn uitgave van 1649 slechts: „S.Oden Roy is de ordinare woonplaetse van de Hooft Schouteth van 't Quartier Peelandt”, maar in feite is hiermee hetzelfde bedoeld. In onze eigen dorpsarchieven komt de kwalificatie „hoofdplaetse” maar zelden voor. In geen enkel oud charter van de hertogen van Brabant m.b.t. Rode wordt dit woord gebruikt. Pas in 1771 lezen we voor het eerst in de resolutieboeken van de schepenen, dat W.J. Gualtherie, „erfsecretaris, griffier, stokhouder en afhanger deeser Vreyheyd en hoofdplaetse St. Oedenrode” zijn ambt overgaf aan Gerhard van Bergslant. Ook de Hoogmogende

Heren gebruikten bij de goedkeuring hiervan dezelfde uitdrukking ¹⁾). Dit komt een paar maal voor, steeds bij de benoeming van een nieuwe secretaris. Heel duidelijk staat het ook in een antwoord van de schepenen op vragen van de Leen en Tolkamer in 1791: „St. Oedenrode, de hoofdplaats van het quartier van Peellandt, is gelegen 4 uren boven de hoofdstad 's Bosch . . . ”. ²⁾). Het is wel opmerkelijk, dat deze vermeldingen die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten juist dateren uit een tijd waarin men deze functie reeds lang aan Helmond toebedacht zou hebben.

Ofschoon we deze aanhalingen uit ons archief graag als een bevestiging zien, hebben we ze niet eens nodig om te kunnen aantonen dat Rode ook ná 1600 de hoofdplaats bleef van Peelland. Laten we eerst even duidelijk stellen wat er met „hoofdplaats” bedoeld werd. Dit was niet per se de grootste plaats van een gewest, en ofschoon Sint-Oedenrode dit heel lang geweest is, steunde hierop beslist niet haar functie als hoofdplaats. Het enige criterium hiervoor is, dat de plaats de zetel was van de kwartierschout, als vertegenwoordiger van de hertog van Brabant en later van de Staten-Generaal. In het Woordenboek der Nederlandsche Taal, deel VI, staat dan ook de volgende omschrijving: „De hoofdplaats van een district is die, waar de regering haar zetel heeft”. Nu bestaat er niet de minste twijfel aan, dat Sint-Oedenrode in deze zin hoofdplaats was en gebleven is tot 1795, toen het schoutambt „gemortificeerd” werd. ³⁾ In 1232 kregen de inwoners van Rode van de hertog dezelfde vrijdom als die van de stad 's-Hertogenbosch en daarmee werd Rode de enige vrijheid in Peelland. Ofschoon er geen historische gegevens over bekend zijn, kunnen we ons toch moeilijk voorstellen, dat de hertog in deze nieuwe vrijheid geen vertegenwoordiger zou hebben aangesteld om in deze kwetsbare streek een oogje in het zeil te houden. ⁴⁾ In 1309, bij de uitgave van een „groene gemeente” te Sint-Oedenrode, is er sprake van „onze schout (judex), door onze welwillendheid daar (te Rode) aangesteld”. Toen in 1340 hertog Jan III de vrijheidsrechten van Rode nog eens bevestigde en ze met een aantal bijzondere privileges vermeerderde, werd in de brief opnieuw gesproken van „onzen schout binnen Rode”. Hij stelde in samenspraak met de schepenen nieuwe schepenen aan en wat later ook de borge-meesters. Hij alleen was gerechtigd om de volledige vergadering van schepenen, gezworenen, borgemeesters en tienmannen (het corpus) bijeen te roepen en voor te zitten. Hij stelde met hen o.m. de jaargeboden op en inde zijn deel in de boeten die daarop gesteld werden.

Tot 1663 resideerden de kwartierschouten, zoals dat hoorde, steeds in hun hoofdplaats Sint-Oedenrode. Zij woonden daar op een of ander slotje rond de dorpskern. Zo woonde b.v. Rutgher van Erp (1348) op het slotje den Bolck, Rutgher van den Broeck op ten Loe (eerste helft 15de eeuw), Jan van Amerzoyen en Hugo van Berckel (resp. 15de en 16de eeuw) op ten Houte, Jan Monix (1519) en later ook Willem van Haren op Henkenshage, Marcus van Gerwen op de Bocht (later Dommelrode genoemd) en de beruchte C. Prouninck van Deventer op het slotje Pas Bogaert. Op 28 december 1662 werd jonker Aert de Coenen van Zegenwerp schout van Peelland. Op 7 januari 1663 stelde hij zich voor aan de schepenen en nam hen, zoals van ouds gewoon, de eed af. Hij was de eerste schout die niet naar Sint-Oedenrode verhuisde, maar te St.-Michiels-Gestel bleef wonen. ⁵⁾ Dit was een teken aan de wand. Niet lang daarna was het schoutambt nog slechts een goed betaald erbaantje. Op het einde van de 18de eeuw merken we in Sint-Oedenrode nauwelijks

meer iets van enige activiteit van de schouten, des te meer echter van die van de stadhouders, zoals b.v. Gijsbert Gualtherie (1717 - 1755) en Jacob Kien (1763 - 1775). Deze laatste woonde veelal in Den Bosch, maar sinds zijn aanstelling tot stadhouder had hij ook te Sint-Oedenrode de nodige bezittingen verkregen, waaronder een grote ontginning „Arbeidslust”, die later naar hem Kienehoef werd genoemd. Hij kon het niet al te best vinden met de Rooise regenten en verwaarloosde zijn taak „doordat hij de vergaderingen van het corps niet naar behoren waarnam en deze zelfs geheel negligeerde”. In 1772 kreeg hij daarom van de Staten-Generaal te horen, dat hij de vergaderingen te Sint-Oedenrode had bij te wonen als de belangen van de gemeente en van de ingezetenen dit vorderden, en dat zij geen klachten meer wensten te horen „over onbescheidenheid en onbehoorlijke bejegening van andere regenten”⁶⁾. Toen in 1795 de Rooise boeren en burgers voor het eerst een eigen gemeenteraad gekozen hadden en deze op 13 mei bijeenkwam, was daarbij onuitgenodigd ook stadhouder J.W. van Nouhuys aanwezig. Hij eiste van de nieuwe raadsleden, dat zij zoals van ouds gebruikelijk voor hem de eed zouden afleggen. De raad weigerde echter eenstemming hem nog langer als stadhouder te erkennen. Dit werd het einde van een eeuwenlange traditie.⁷⁾

Dat Sint-Oedenrode de hoofdplaats was, is in Peelland algemeen bekend geweest. Zo lezen we b.v. nog in de „Reize door de Majorij”: „Ik had nu alle dorpen der Majorij, ten minste de voornaamsten bekeken, alleen één Dorp schoot er nog overig, en wel een groot Dorp, zijnde de Hoofdplaats van Peelland; ik bedoel hier St. Oedenrode”. We vragen ons af, waarom men later toch aan Helmond de titel van hoofdplaats wilde toekennen. Blijkbaar hebben bepaalde gevoelsargumenten hierbij een belangrijkere rol gespeeld dan de zuiver historische feiten. Na de hervorming werden de kwartiersvergaderingen meestal in Helmond gehouden. Daar woonden enige ijverige griffiers van Peelland, die er o. a. voor gezorgd hebben, dat de meeste stukken van het archief van Peelland in Helmond terecht kwamen. Daar stond tegenover, dat Sint-Oedenrode tegen het einde van de 80-Jarige oorlog letterlijk en figuurlijk een puinhoop was geworden. Het was leeggeplunderd en verarmd en de meeste edelen, die het vroeger aanzien gaven, waren naar veiliger streken vertrokken. De bevolking die achterbleef bestond uit landbouwers, arbeiders en een klein aantal neringdoenden. Het was er niet op vooruitgegaan toen een handjevol hervormden, van elders afkomstig, de macht had overgenomen en de nieuwe elite vormde. Vertier was er weinig en het is te begrijpen, dat men voor de vergaderingen van de gecommiteerden van het kwartier liever het stadje Helmond koos, waar men natuurlijk met open armen ontvangen werd. Daarmee werd Helmond echter geen hoofdplaats. Dit zou trouwens niet eens te rijmen zijn met haar staat van Heerlijkheid, een hoofdplaats was uit de aard der zaak steeds een Vrijheid. Alle tegenovergestelde beweringen ten spijt, moeten we daarom vaststellen dat, zolang Peelland bestaan heeft, Sint-Oedenrode daarvan de enige hoofdplaats is geweest.

p. WIRO HEESTERS

Bronnen:

- ¹⁾ G(emeente) A(rchief), nr. 35, 16 oct. 1771; ²⁾ G.A., nr 36, 29 maart 1791; ³⁾ G.A., nr 39, fol. 96; ⁴⁾ G.A., nr 2; ⁵⁾ A.C. Brock, Beschrijving van de Vryheid St. Oedenrode, deel I, pg. 75 (handschrift); ⁶⁾ G.A., nr 35, 29 febr. 1772; ⁷⁾ G.A., nr 39, fol. 91 v.